

Розділ І. Введення в економічну теорію

Тема 1. Еволюція економічної думки

*Економічна наука цікава тим, що народження
в ній якої-небудь концепції негайно викликає
появу протилежної точки зору.*

(Кнут Віксель)

*Сенс вивчення економічної теорії полягає не
в тім, щоб отримати набір готових відповідей
на економічні питання, а в тім, щоб не потрапити
на гачок до економістів.*

(Джоан Робінсон)

1. Виникнення економічної думки. Перші економічні школи:
 - а) меркантилізм;
 - б) фізіократи.
2. Класична школа політекономії.
3. Розвиток економічної науки в другій половині XIX ст.:
 - а) К.Маркс;
 - б) А.Маршалл.
4. Основні напрями сучасної економічної теорії:
 - а) неокласичний напрям;
 - б) кейнсіанство;
 - в) соціально-інституціональний напрям.
5. Стисла характеристика української економічної думки.

Література

1. Аникин А.В. Юность науки. М., 1980. (Питання 1, 2).
2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. К., 1994 (1997). Розділ 1, §1. (1, 2, 3).
3. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. В.И.Видапина, Г.П.Журавлевой. М., 1995. Гл. 1 (1, 2, 3, 4).
4. Курс экономической теории. Учебное пособие/ Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл.2 §1. (1, 2, 3, 4).
5. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П.Журавлевой и Н.Н.Милячковой. М., 1997. Гл.1 (1-4).
6. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. Гл. 2, 7, 12 (1), 14, 16 (с. 218-222) (2).
7. Нуреев Р.М. Основы экономической теории: Микроэкономика. Учеб. для вузов. М., 1996. Гл.1.1 (1, 2, 3, 4).
8. Економічна теорія: У 2-х кн. Кн.1. Макроекономіка: Навч. посібник / За ред. З.Г.Вагаманюка та С.М.Панчишина. - К., 1997. Розділ 1.5 (5).
9. Баликов В.З. Общая экономическая теория. Уч. пособие. Новосибирск, 1996. Гл. II (1, 2, 3, 4).
10. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб, 1997. Гл. 1.1 (1-4).

11. Горкіна Л.П. Нариси з історії політичної економії в Україні. К., 1994 (5).
12. Українська економічна думка: Хрестоматія / За ред. С.М. Злупка. - К., 1998 (5).

Знайомство з економічною теорією доцільно почати зі стислої історії економічної науки. За словами економіста Р. Харрода, “перш ніж рухатися вперед, треба спочатку звернутися до минулого”. Так сталося, що з часом змінювався предмет науки і навіть її назва. Перш ніж засвоїти основні категорії і принципи сучасної політичної економії, саме її предмет, студентам корисно познайомитися з еволюцією науки. Цей розгляд буде достатньо поверховим, в майбутньому він буде поглиблений в курсі історії економічних вчень.

1. Виникнення економічної думки. Перші економічні школи

Розгляд треба почати зі стародавньої Греції, коли існувала єдина наука - філософія, з якої беруть початок більшість сучасних наук. Вважається, що першим став активно вживати термін *oikonomia* Аристотель (384–322 до н.е.). Термін походить від слів *oikos* – домівка, оселя, *nomos* – правило, закон. Тобто вперше економічна наука з’явилася, як наука про закони ведення домашнього господарства. Це цілком природно, якщо прийняти до уваги господарство Стародавньої Греції. Процес виробництва був зосереджений в рабовласницькому господарстві багатих греків, який був своєрідним мікрокосмом античного світу.

Аристотель проаналізував деякі економічні явища, відкрив певні закономірності, хоча лишався "сином свого часу" – вважав рабовласництво єдиним справедливим устроєм суспільства.

Наступні 20 століть не минули для економічної думки зовсім безслідно, але не лишили помітних революційних кроків в науці.

Західна Європа (XVI – XVIII ст.). На цей час в Європі склалися держави і цілком природно, що допитливих громадян починає турбувати серед інших і питання "Як держава збагачується?" (за словами О.С.Пушкіна). В пошуках відповіді на це питання з’являються перші економічні школи.

Меркантилізм. На вищеозначене питання представники цієї течії відповідали: держава збагачується завдяки торгівлі, в першу чергу, зовнішній. Безпосередньо багатство – це золото в скарбниці держави, або трохи пізніше його стали розуміти як позитивний торговельний баланс. Слова “торгівля” та “економіка” стали майже синонімами. Таким чином, вважалось, що чим більше грошей в скарбниці, тим держава багатша. Існування цієї точки зору пояснюється особливостями епохи Великих географічних відкриттів. Представниками меркантилізму були Т.Манн (1571-1641) і найбільш відомий – А.Монкрет’єн (1575-1621), якому судилося виїхати з Франції в Англію і мати можливість порівняти економіку та рівень життя цих країн. Монкрет’єн приходить до висновку, що Англія живе краще саме завдяки вдалій зовнішній торгівлі. Вагому роль в успіху торгівлі відіграє держава, яка встановлює правила й закони, за якими здійснюється ввіз та вивіз товарів. На думку

Монкрет'єна, держава має регулювати економічні відносини (в першу чергу, митні) для підвищення добробуту громадян. Виходячи з цього, Монкрет'єн вирішив, що прийшов час уточнити назву науки. В 1615 році вийшла його праця "Трактат політичної економії" (політика – від гр. "мистецтво керування державою"). Віднині наука, що отримала нову назву, стала наукою про багатство. Прикладом меркантилістської політики може бути економічна політика Петра I.

Фізіократи – школа, що існувала у Франції в XVIII ст. Історичні умови тогочасної Франції були такі, що єдиною надією державних мужів лишалося сільське господарство. На вищенаведене питання представники цієї школи відповідали: багатство – це чистий продукт сільського господарства, його джерело – праця вільних фермерів. Саме в сільському господарстві найкращим чином можна прослідкувати зростання багатства – з одного насіння, що кидається в землю, отримується сто. Оскільки фізіократи таким чином вирішували проблему, вони були категорично проти будь-якого втручання держави в економіку. Саме їм належить відомий принцип "*laissez faire*", який віднині означає невтручання держави в економічне життя, вільну ринкову економіку. Найвідоміші представники: Ф. Кене (1694 - 1774), А.Тюрго (1727-1781).

2. Класична школа політекономії

Третьою економічною школою стала так звана класична школа політекономії (Велика Британія, XVIII – поч. XIX ст.). Найвидатніший представник – Адам Сміт (1723 - 1790). Політекономія лишається наукою про багатство, але, на думку Сміта, багатство – це все, що створене працею людини, тож джерелом багатства є праця. В 1776 р. вийшла його відома праця "Дослідження про природу й причини багатства народів". Поява класичної школи саме в Британії пояснюється тим місцем, яке посідала в той час Англія – країна промислової революції, володарка морів, майстерня світу. А. Сміт гостро критикує меркантилістів і з свого боку обґрунтовує принцип *laissez faire*.

Іншим видатним представником класичної школи був Давид Рікардо (1772 – 1823), який жив трохи пізніше. Ця особа цікава як своїми здібностями бізнесмена (почавши з нуля, став одним з ста найбагатших людей Англії), так і своїм внеском в економічну науку (його принцип порівняльних переваг в світовій торгівлі не втратив свого значення й дотепер). Рікардо до питання про багатство додає нове питання, а саме: як розподіляється багатство, і сам відповідає, що несправедливо.

Своєрідним завершувачем класичної школи справедливо вважається Джон Стюарт Мілль (1806-1873), батько якого був найближчим другом Д. Рікардо. За його "Принципами політекономії", що були видані в 1848 р., майже півстоліття вивчали економічну науку до появи в 1890 р. наступної економічної біблії. Період, в який панувала класична школа, відзначався надзвичайною популярністю політичної економії. За свідченням Л.Мізеса, "В період між Ватерлоо й Севастополем (1815-

1854) ніяка література не користувалася таким попитом, як економічні трактати. Але скоро мода на них пройшла. Тема виявилася недосяжною для звичайного читача."

3. Розвиток економічної науки в другій половині XIX ст.

З певною мірою умовності, подальший розвиток економічної теорії можна уявити у вигляді двох магістральних течій, що беруть початок від класичної школи.

Марксизм. Геніальність Карла Маркса (1818-1883) визнається як прибічниками соціалістичного шляху розвитку, так і їхніми ідеологічними супротивниками. В 1867 р. вийшов перший том його найбільш відомої праці "Капітал". Маркс зосередив свою увагу саме на питанні розподілу багатства. В нього політична економія – це наука про виробничі відносини між людьми. На думку Маркса, в капіталістичному суспільстві ці відносини антагоністично суперечливі, тож необхідно створити неринкове, суспільне і планове господарство.

Неокласична школа. Думки Маркса не розділяла більшість економістів XIX ст. Голова так званої кембриджської школи А. Маршалл (1842-1924) розвивав спадщину класичної школи зовсім в іншому напрямку. Він відійшов від питань про багатство й акцентував увагу на дослідженні різноманітних проблем економічної практики. Щоб підкреслити свою ідеологічну нейтральність і відмежуватися від марксизму, Маршалл одночасно зі зміною предмету економічної теорії змінює її назву. В 1890 році виходить його книга "Принципи економіки". Предметом економіксу (economics) віднині є проблема розподілу обмежених економічних ресурсів у зв'язку з існуванням необмежених потреб людства. Як навчальна дисципліна, економікс був введений за пропозицією А. Маршалла в Кембриджському університеті в 1902 р. як більш широка в порівнянні з курсом політичної економії.

4. Основні напрями сучасної економічної теорії

Для XX ст. характерне справжнє різноманіття економічних шкіл та концепцій, яке дуже важко окреслити простою схемою. Від марксизму пішли такі течії, як лєнінізм, соціал-демократичні теорії, певною мірою інституціоналізм. Від економіксу пішло набагато більше теорій. Зберігся самий неокласичний напрям, з'явилося кейнсіанство та соціально-інституціональний напрям.

Справжню революцію в економічній теорії спричинила надрукована в 1936 р. "Загальна теорія зайнятості, відсотку й грошей" Дж. Кейнса (1883-1946). З його іменем пов'язано народження нового напрямку західної економічної думки - кейнсіанства. Важливо підкреслити, що Кейнс не розглядав ринок за традицією класичної політичної економії - як ідеальний саморегулюючий механізм. Він прийшов до висновку про необхідність доповнення ринкового механізму втручанням держави в економіку й розробив методи державного регулювання. Кейнс фактично започаткував макроекономіку - науку про економіку як єдине ціле.

Але 70-і роки стали періодом розчарування в кейнсіанстві. Затяжні економічні кризи 70-80-х рр. продемонстрували, що запропоновані кейнсіанські рецепти недостатньо ефективні в нових умовах і не дозволяють зупинити зростання інфляції, спад виробництва й збільшення безробіття.

Неокласичний напрям представлений сучасними теоріями монетаризму й неолібералізму. Монетаризм – це теорія стабілізації економіки, в якій головну роль відіграють гроші ("лише гроші мають значення"). Існують численні приклади успішного застосування теорії на практиці. Голова школи - М.Фрідмен (нар. 1912, нобелівська премія 1976 р.). Неолібералізм – це теорія, згідно з якою потрібно звести до мінімуму втручання держави в економіку. Ф.Хайєк (1899-1992, нобелівська премія 1974 р.) відстоював подібну точку зору навіть тоді, коли вона була зовсім непопулярною.

Соціально-інституціональний напрям являє собою певний синтез економічної теорії й інших наук. На думку представників цього напрямку, економіка – це система, де відношення між господарськими суб'єктами встановлюються під впливом як економічних, так і неекономічних чинників, серед яких визначну роль відіграє техніко-економічний чинник (а також, психологія, політика тощо). Найвідоміші представники: Т.Веблен (1857-1929), Д.Гелбрейт (нар. 1909).

5. Стисла характеристика української економічної думки

Розвиток української економічної думки найчастіше починають з XVIII ст., але мають на увазі збірки законів, козацькі літописи. Враховуючи історію України, важко казати про українську економічну школу. Тривалі часи відсутності незалежності сприяли тому, що економічна думка була представлена в творах видатних письменників. Питання кріпацтва, передачі землі у власність селян без викупу піднімає Т.Г.Шевченко (1814-1861). Економічні питання неминуче ставилися, коли заходила мова про перебудову суспільства. Їх піднімали Л.Українка (1871-1913), М.Коцюбинський (1864-1913), І.Франко (1856-1916).

Але перша половина XIX ст. вже дає чимало імен економістів, пов'язаних переважно з Київським університетом. Друга половина XIX ст. й початок XX ст. пов'язані з іменами відомих в Європі економістів - М.І.Зібера (1844-1888), С.А.Подолінського (1850-1891), М.Х.Бунге (1823-1895), А.Я.Антоновича (1848-1917) та інших.

Найбільш відомими українськими економістами XIX-XX ст. слід назвати М.І.Тугана-Барановського (1865-1919) й Є.Є.Слуцького (1880-1948). М.І.Туган-Барановський – вчений-енциклопедист, один з лідерів так званого легального марксизму. Його книжки були перекладені багатьма мовами. За словами Й.Шумпетера, це "найвидатніший слов'янський економіст". Є.Є.Слуцький заклав засади сучасної теорії попиту як одного з найважливіших розділів економетрики.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: економіка, політекономія, економікс, меркантилізм, фізіократи, класична, неокласична школи, кейнсіанство, інституціоналізм.

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в економічну теорію: Аристотель, А.Монкрет'єн, Ф.Кене, А.Сміт, Д.Рікардо, К.Маркс, А.Маршалл, М.І.Туган-Барановський, Дж.Кейнс, М.Фрідмен.

Питання для самоконтролю¹

1. Чи будуть однаковими відповіді на питання: "Коли і де народилася економічна думка?" та "Коли і де народилася економічна теорія?" ?
2. Кого називають першим економістом і хто є батьком терміна "економіка"?
3. Давньогрецькі мислителі визначали економіку як науку про домашнє господарство. Прокоментуйте це положення.
4. В яких етичних нормах і як само закріпився поділ на економіку і хрематистику, започаткований Аристотелем?
5. Хто і коли ввів назву "політекономія"? Чому цей термін не виник в Стародавній Греції, незважаючи на грецьке походження?
6. Чи відчувуються погляди меркантилістів в політиці українського уряду? А в політиці урядів інших країн?
7. Хто вніс в економічну науку положення, що суспільством, як і природою, керують об'єктивні природні закони?
8. З чим пов'язана відмова наприкінці XIX - початку XX ст. від терміна "політекономія" і заміна його терміном "економікс" в західній літературі?
9. Про що свідчить різноманітність економічних шкіл і напрямів економічної теорії на Заході?
10. Про що сьогодні сперечаються економісти?

Для тих, у кого є час поміркувати:

1. Погляди якої економічної школи поділяв Є.Онегін? А його батько? Ваші аргументи?
2. П.Самуельсон писав про відомого французького економіста нобелівського лауреата М.Алле: він –"багате джерело оригінальних і самостійних відкриттів... Якби перші праці Алле були написані англійською, розвиток економічної теорії пішов би в іншому напрямку". Прокоментуйте.

¹ Серед питань для самоконтролю містяться питання, що запозичені з інших підручників з економічної теорії.

Спробуйте визначити, представникам яких течій економічної думки можуть належати наведені рядки:

“В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому підноситься юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості.

Буржуазні виробничі відносини є останньою антагоністичною формою суспільного процесу виробництва... буржуазною суспільною формацією завершується передісторія людського суспільства”.

“Землеробець, власне кажучи, може обходитися без праці інших робітників, але жодний робітник не в змозі працювати, якщо землеробець не забезпечить йому засоби для життя. В цьому оберті, який завдяки взаємообміну предметами, що задовольняють потреби, робить людей необхідними один одному і створює між ними суспільний зв'язок, праця землеробця дає перший поштовх. Те, що праця землеробця видобуває з землі більше, ніж необхідно для задоволення його особистих потреб, створює єдиний фонд заробітків, які отримують всі інші члени суспільства в обмін за свою працю”.

”Я покладаюся на державу; я полишаю точку зору *laissez faire* – правда, без ентузіазму й не тому, що відчуваю неповагу до цієї старої доброї доктрини, а тому, що, подобається вам це чи ні, часи її успіху минули”.

“Зображуючи працю, що витрачається в землеробстві, як єдину продуктивну працю, вона (теорія) відстоює занадто вузькі й обмежені погляди, але оскільки вона визнає багатство народів як таке, що складається не в непридатних для споживання грошах, а в предметах споживання, які щорічно відтворюються працею суспільства, то вона визнає повну свободу єдиним дійсним засобом для забезпечення можливо більших розмірів того щорічного відтворення, оскільки її вчення, треба думати, у всіх відношеннях настільки ж істинно, наскільки благородно і ліберально”.

“Політекономія, або економічна наука (Economics), досліджує нормальну життєдіяльність людського суспільства; вона вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, яка тісно пов'язана із створенням і використанням матеріальних основ добробуту. Таким чином, вона, з одного боку, являє собою дослідження багатства, а з іншого – створює частину досліджень людини.

...Економічна наука вивчає те, як люди існують, розвиваються і про що вони думають в своєму повсякденному житті. Але предметом її досліджень є, головним чином, ті спонукальні мотиви, які найбільш сильно і найбільш стало впливають на поведінку людини в господарській сфері її життя”.

“Розглядаючи господарство приватних осіб, ми можемо вважати, що лише та людина квітне і багатшає, яка, маючи більший чи менший доход, відповідно

співставляє свої видатки; вона може в цьому випадку щорічно відкладати заощадження для своїх нащадків. Те ж саме відбувається в тих державах, які з більшою турботою і ощадливістю намагаються продати більше вітчизняних товарів, ніж споживають іноземних товарів; внаслідок цього решта обов'язково повертається до них у вигляді грошей. Але якщо внаслідок легковажності та марнотратства роблять зовсім інакше, надмірно витрачають свої й іноземні товари, то необхідно вивозити гроші як засіб оплати цих надлишків; і так, через розпушений образ життя, багато країн дуже збідніли”.

“Визначити закони, які керують цим розподілом, - головна задача політичної економії. Як не збагатили цю науку дослідження Тюрго, Стюарта, Сміта, Сея, Сісмонді та інших, все ж таки пояснення, які вони дають відносно природного руху ренти, прибутку і заробітної платні, мало задовільні”.